

nieniu pierwszych lokacji miejskich w porównaniu z Wielkopolską w takich dzielnicach jak Pomorze Zachodnie, Kujawy czy Małopolska i inne)¹⁴. Wynikają one zapewne z nie zawsze wyczerpującego zapoznania się z literaturą przedmiotu.

W podsumowaniu wypada stwierdzić, iż praca M. Wyszkwoskiego może być oceniana z różnych punktów widzenia, oraz że ocena ta wypada różnie. Starannie zbudowany i oparty na przebadaniu źródeł model ustroju dzielnicowego księstwa wielkopolskiego nie budzi większych zastrzeżeń i jest znaczącym osiągnięciem. Będzie zapewne przydatny w dalszych badaniach nad epoką Polski dzielnicowej. Pozostaje jednak modelem raczej teoretycznym, a to ze względu na słabe osadzenie rozważań autora w konkretnych realiach historycznych. Ten aspekt monografii pozostawia nieco do życzenia i zmusza do traktowania ustaleń autora z pewną ostrożnością.

ZBYSZKO GÓRCZAK (Poznań)

Karol Ginter, *Udział szlachty polskiej w pospolitym ruszeniu w XIV i XV wieku. Aspekty prawne i stan faktyczny*, Kraków 2008, ss. 428

O potrzebie badań nad funkcjonowaniem stanu szlacheckiego, najistotniejszego z wielu względów w strukturze społecznej dawnej Polski, nie trzeba obecnie przekonywać. Po długim okresie pomijania w historiografii problemów związanych z miejscem szlachty w społeczeństwie polskim w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych, w ostatnich kilkunastu latach podjęto znaczący wysiłek, mający na celu oświetlenie rozmaitych aspektów dziejów tegoż stanu. Jak wiadomo, jednym z najważniejszych zadań, jakie stawiała przed sobą szlachta i które starała się – z różnym zresztą skutkiem – realizować, była obrona państwa. W związku z rozwojem sztuki wojennej w okresie średniowiecza było to przede wszystkim osobiste uczestnictwo szlachty w wysiłku obronnym kraju, a więc w ramach zwoływanego przez władcę pospolitego ruszenia. Jakkolwiek zagadnienie udziału szlachty polskiej w tym segmencie ówczesnej wojskowości posiadało już uznaną literaturę, w większości były to opracowania pochodzące z XIX lub pierwszych dziesięcioleci XX w. W tej sytuacji niejako naturalnie pojawiła się potrzeba nowego, zgodnego z dzisiejszym stanem wiedzy historycznej spojrzenia na ten niezwykle istotny fragment dziejów szlachty polskiej.

Z satysfakcją należy zatem odnotować ukazanie się w 2008 r. pracy naukowej autorstwa Karola Gintera, poświęconej udziałowi szlachty polskiej w pospolitym ruszeniu w późnym średniowieczu, a więc wiekach XIV-XV. Wybór przedziału czasowego autor uzasadnił z jednej strony momentem wyodrębnienia się szlachty jako grupy społecznej, z drugiej zaś datą ostatniego w XV stuleciu powołania szlachty w ramach pospolitego ruszenia w związku z wyprawą przeciwko Turcji w 1498 r.

Autor książki postawił przed sobą zadanie przedstawienia faktycznego obrazu udziału polskiej szlachty w pospolitym ruszeniu we wspomnianych wiekach. W tym celu podjął próbę konfrontacji zachowanych uregulowań prawnych, dotyczących organizacji wojennych wypraw w okresie późnego średniowiecza, z praktyką zwoływanych wypraw pospolitego ruszenia.

Podstawę źródłową pracy stanowią przede wszystkim źródła drukowane, w pierwszej kolejności o charakterze normatywnym – statuty i przywileje szlacheckie, następnie narracyjne (kroniki, roczniki) oraz źródła odzwierciedlające sposób organizacji, skład i praktykę funkcjonowania pospolitego ruszenia, a więc rejestry uczestników poszczególnych wypraw.

¹⁴ M. Wyszkwoski, op. cit., s. 21-22, 78, 88, 258.

Książkę otwiera rozdział wprowadzający w główną tematykę, dotyczący wielokrotnie podejmowanych w literaturze historycznej problemów formowania się stanu szlacheckiego, następnie terminologii odnoszącej się do działań wojennych i organizacji sił zbrojnych, w tym pospolitego ruszenia. Ta część pracy powstała przede wszystkim w oparciu o sumiennie zebraną literaturę przedmiotu.

Analizę kwestii udziału szlachty polskiej w pospolitym ruszeniu w okresie późnego średniowiecza autor rozpoczyna w rozdziale drugim. Przedmiotem zainteresowania uczynił problemy podstaw prawnych obowiązków wojskowych spoczywających na szlachcie. Z uwagi na fakt, iż określenie początków ciężarów wojskowych stanu szlacheckiego wymagało przyjrzenia się niektórym aspektom służby wojskowej we wcześniejszym średniowieczu, autor dokonał zestawienia poglądów badaczy i przytoczył główne momenty dyskusji historycznoprawnej w tej kwestii. Obok stanowiska historiografii zaprezentował własne ustalenia na temat służby wojskowej jako ciężaru rzeczowego stanu szlacheckiego.

Trzecia część pracy odnosi się do problematyki form udziału szlachty w pospolitym ruszeniu. Charakter tegoż świadczenia skazywał autora na zajęcie się w pierwszej kolejności osobistym uczestnictwem szlachciców w pospolitym ruszeniu. Z uwagi na wcale nierzadkie zwolnienia od osobistego udziału poszczególnych przedstawicieli stanu uprzywilejowanego oraz ekwipowanie i wysyłanie zastępców, rozważania w tych kwestiach znalazły tutaj swoje miejsce. Rozdział ten kończą ustalenia na temat postulowanych kar dla szlachty – od konfiskaty majątku po karę śmierci – za nieobesłanie wyprawy i inne przestępstwa przeciwko organizacji pospolitego ruszenia.

Kolejna część rozprawy prezentuje problem regulacji wymiaru służby w pospolitym ruszeniu z XIV-XV w. Autor stara się odpowiedzieć na pytanie, czy przepisy prawa dokładnie określały wówczas wielkość pocztu szlacheckiego, wystawionego przez szlachcica, a także rodzaj i jakość wyekwipowania. Ustalenia w kontekście polskim porównuje przy tym z normami prawnymi obowiązującymi w sąsiednich państwach.

Zamykający pracę rozdział piąty poświęcony jest świadczeniom uzyskiwanym przez szlachtę z tytułu uczestnictwa w pospolitym ruszeniu, przede wszystkim w wyprawach poza granice kraju. Autor porównuje zapisy widniejące w przywilejach władców udzielanych szlachcie z praktyką świadczeń ze strony monarchy.

Przeprowadzona szczegółowa analiza materiału źródłowego prowadzi autora do szeregu wniosków, z których część stoi w opozycji do dotychczasowych ustaleń literatury przedmiotu. Autor zwraca więc uwagę na fakt, że pospolite ruszenie nie miało charakteru wyłącznie szlacheckiego. Wskazuje, że również mieszczanie i chłopci zobowiązani byli do uczestnictwa w wyprawach wojennych w jego ramach, zaś szlachta niejednokrotnie wysuwała postulaty rozciągnięcia tego obowiązku również na Kościół (duchowni posiadający własne dobra ziemskie mieli obowiązek uczestniczenia w pospolitym ruszeniu). Autor wyraźnie podkreśla rzeczowy – związany z posiadaniem dóbr ziemskich – charakter omawianego ciężaru oraz określa jego początek na XIII stulecie. W związku z wydzierżawianiem lub oddawaniem w zastaw dóbr przez szlachtę, wraz z zawarciem kontraktu obowiązek świadczenia pospolitego ruszenia przechodził z reguły na dzierżawnego bądź zastawnego posesora. Od osobistego udziału w wyprawach zwolnieni byli duchowni, kobiety, osoby nieletnie, starsze, chore, ułomne fizycznie oraz niektórzy urzędnicy; osoby te wysyłały zastępców, którymi mogli być ludzie pochodzący ze wszystkich stanów społecznych. Za niestawiennictwo – jak zauważył autor – prawo przewidywało karę konfiskaty dóbr, kary więzy i grzywny, a nawet karę śmierci, co do wykonania której nie mamy potwierdzenia w jakimkolwiek źródle. Skonfiskowane dobra ziemskie przypadały każdorazowo delatorowi, co w założeniu stanowić miało formę samokontroli w obrębie stanu szlacheckiego; z biegiem czasu jednak została ona wypaczona przez bezzasadne donosy. Autor konstatuje, że dopiero w okresie wojny trzynastoletniej precyzyjnie starano się uregulować wymiar służby w pospolitym ruszeniu w zależności od dochodów lub rozmiarów dóbr ziemskich. W związku z niechęcią szlachty do przeprowadzenia szacunku wartości majątków, w praktyce pozostawio-

no szlachcie dużą dowolność w tej kwestii. Świadczenia władcy na rzecz uczestników pospolitego ruszenia szlacheckiego obejmowały według autora: żołd (w przypadku wyprawy zagranicznej), wynagrodzenie za straty w wyprawie poza granice państwa i powstałe w wyniku najazdu nieprzyjaciela oraz rekompensatę za pobyt szlachcica w niewoli.

Sumienna, przejrzyste skonstruowana, dobrze napisana i starannie wydana książka Karola Gintera stanowi istotny głos w dyskusji na temat funkcjonowania stanu szlacheckiego w Polsce późnego średniowiecza i udziału szlachty w wysiłku obronnym królestwa w XIV-XV w. Warto w tym miejscu wskazać na potrzebę analogicznego nowego spojrzenia na zagadnienie funkcjonowania pospolitego ruszenia w okresie późniejszym, a więc XVI-XVII w., kiedy pospolite ruszenie – nieposiadające już właściwie znaczenia militarnego – było niejednokrotnie zwoływane. Jak dotąd bowiem podstawową pracą dla tego okresu jest – ograniczone do materiałów źródłowych z ziem ruskich – studium Kazimierza Hahna z 1928 r.¹ Postulat objęcia badaniem całej Rzeczypospolitej czy też Korony jest możliwy do zrealizowania, zwłaszcza że dla tego okresu dysponujemy znacznym materiałem źródłowym, wciąż odkrywanym w archiwach, m.in. rejestrów z pospolitego ruszenia i okazowań poszczególnych ziem czy powiatów². Materiały te warte są szerszego udostępnienia, nie tylko zresztą z uwagi na potrzeby badawcze historyków staropolskiej wojskowości.

JACEK PIELAS (Kielce)

Ulrike Müssig, *Die europäische Verfassungsdiskussion des 18. Jahrhunderts*. Mohr Siebeck–Verlag, Tübingen 2008, ss. 167

Pod koniec 2008 r. otrzymaliśmy monografię Ulrike Müssig, profesora prawa cywilnego oraz niemieckiej i europejskiej historii prawa na Uniwersytecie w Passau, poświęconą europejskiej dyskusji konstytucyjnej XVIII w. Autorka, publikująca uprzednio pod nazwiskiem Seif, dała się już poznać jako badacz problemów konstytucjonalizmu, w szczególności zasady podziału władz i gwarancji niezależności władzy sądowniczej, a także wydawca cennego, choć niewielnego od błędów zbioru źródeł¹.

¹ K. Hahn, *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XVI do XVIII wieku*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, T. 6, 1928, z. 4, s. 3-89.

² M.in. S. Leitgeber, *Spis szlachty powiatu kcyńskiego z 1621 roku*, „Genealogia”, T. 5, 1995, s. 141-144; J. Maroń, *Szlachta powiatu trockiego w świetle popisu z 1621 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prawo, nr 251, 1996, s. 29-34; H. Gmiterek, *Rejestry szlachty ziemi chełmskiej z lat 1669-1672*, „Rocznik Chełmski”, T. 2, 1996, s. 327-339; R. Kozyrski, *Popisy (okazowania) szlachty w Rzeczypospolitej w II połowie XVII wieku. Popis chełmian z 7 sierpnia 1649 roku*, „Rocznik Chełmski”, T. 7, 2001, s. 343-344; *Popis szlachty ziemi stężyckiej z 1696 roku*, wyd. D. Kupisz, „Res Historica”, z. 17, 2004, s. 171-176; *Rejestr pospolitego ruszenia powiatu sandomierskiego z 1621 r.*, wyd. J. Pielas, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, T. 41, 2004, s. 141-169; *Okazowania szlachty stężyckiej z lat 1648-1649*, wyd. D. Kupisz, „Res Historica”, z. 24, 2007, s. 161-169. W druku znajduje się wydawnictwo źródłowe przygotowane przez piszącego te słowa: *Źródła i materiały do dziejów szlachty województwa sandomierskiego w XVI-XVIII wieku*, T. 1: *Rejestry pospolitego ruszenia szlachty sandomierskiej z XVII wieku*.

¹ Por. U. Seif, *Recht und Gerechtigkeit: Die Garantie und gesetzlichen Richter und die Gewaltenteilungskonzeptionen des 17.-19. Jahrhunderts*, „Der Staat”, 42 (2003), s. 110-140; eadem, *Recht und Justizhoheit, Historische Grundlagen des gesetzlichen Richters in Deutschland, England und*